

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Хабайлюк Валентина Василівна

УДК 159.922.83

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АМБІВАЛЕНТНОСТІ
ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ В УМОВАХ СІМ'Ї**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
ЗЕЛІНСЬКА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
БОРИШЕВСЬКИЙ МИРОСЛАВ ЙОСИПОВИЧ,
Інститут психології імені Г.С. Костюка, завідувач
лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати;

кандидат психологічних наук, доцент
ЛЩИНСЬКА ОЛЕНА АЛЬБЕРТІВНА,
Інститут соціальної та політичної психології
АПН України, старший науковий співробітник
лабораторії мас і спільнот.

Провідна установа: Південноукраїнський державний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського, Міністерство освіти і науки України, кафедра
педагогічної та вікової психології, м. Одеса.

Захист відбудеться „17” січня 2007 р. о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „4” грудня 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає етап активного оновлення всіх сфер суспільного життя, що висуває підвищені вимоги до розвитку особистості в сім'ї. Складнощі пристосування до кризових умов функціонування сім'ї проявляються в негативних емоційних переживаннях, нездатності бути самостійним та відповідальним, соціальній дезадаптації, проявах інтенсивної особистісної амбівалентності.

Амбівалентність виступає як стійка особистісна властивість, що проявляється у співіснуванні рівних за силою взаємовиключних протилежностей в когнітивній, афективній, поведінковій сферах. Амбівалентність є складним конструктом, проявом багатогранної людської сутності, необхідною складовою внутрішнього світу особистості, що виступає передумовою як особистісного зростання, так і особистісних дисгармоній.

Вивчення амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї є однією із важливих умов розв'язання суперечностей між вимогами навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи та традиціями сімейного виховання.

В ранній юності стабілізуються особистісні якості, формується психологічна готовність до життєвого самовизначення, тому молода людина мусить досягнути певного рівня цілісності та інтеграції, щоб успішно адаптуватися до нової життєвої ситуації. В цьому віці відбувається реальне психологічне відокремлення дитини від батьків, а тому загострюються всі приховані та явні суперечності, непорозуміння між членами сім'ї, підсилюючи амбівалентність сімейних стосунків. Інтеграція протилежностей в ставленні юнаків і дівчат до сімейних стосунків виступає необхідною передумовою конструктивної перебудови взаємин з членами сім'ї та гармонізації особистісного розвитку. Соціальна ситуація розвитку старшокласників, розвиток самосвідомості, емоційної та інтелектуальної сфер дають можливість особистості усвідомити власну самототожність та автономність, осмислити суперечності в ставленні до сімейного життя і подолати неадекватні прояви амбівалентності.

Дослідження амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранній юності в умовах сім'ї спирається на аналіз проявів даного психічного утворення в підсистемах „дитина-батько”, „дитина-мати”, „дитина-брати і сестри”, „дитина-прабатьки”, „дитина-інші люди”.

В зарубіжній психологічній літературі вказану проблему в психоаналізі розглядають в психодинамічному аспекті як результат неусвідомленого зіткнення протилежних бажань і прагнень (З. Фройд); в психоаналітичних концепціях розвитку підкреслюють роль феномену амбівалентності у формуванні особистості в ранньому дитинстві (К. Абрахам, М. Аінсворт, Д. Віннікотт, М. Клейн, М. Малер, Г. Салліван, Е. Френкель-Брунсвік, А. Фройд); в теоріях

неофрейдистів вивчається конфліктність потреб особистості в різних сферах самореалізації, зокрема, в сімейних стосунках (К. Юнг, А. Адлер, К. Хорні); в Его-психології аналізують суперечності особистісних інтересів та інтересів соціуму (Е. Фромм, Е. Еріксон).

Когнітивна психологія досліджує амбівалентність як вид внутрішнього психологічного конфлікту (К. Левін); вагання при прийнятті рішень (В. Крено, М. Кругман, Дж. Сайвесек).

У гуманістичних теоріях вплив амбівалентності на психічний розвиток в умовах сім'ї розглядається в контексті обґрунтування необхідності безумовного прийняття позитивних і негативних проявів особистості дитини (К. Роджерс, А. Маслоу).

Сучасні дослідження цього психічного утворення представлені у роботах Ж. Брук, Л. Ешнера, Г. Клауда, Д. Кліза, Г. Крайга, М. Майерсона, Н. Ньюкомб, Р. Норвуд, Е. Пінколи, В. Сатір, Р. Скіннера, Е.У. Сміт, Дж. Таусенда, Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд.

У вітчизняній психології проблема амбівалентності як чинника розвитку особистості в умовах сім'ї розглядалася побіжно, як супутня до інших проблем, зокрема, таких, як сімейні конфлікти (Т.Ф. Алексеєнко, Т.В. Архирєєва, А.А. Ахмадєєв, Ю.В. Баскіна, О.І. Бондарчук, С.І. Голод, Е.Г. Ейдемільер, С.Д. Максименко, М.І. Мушкевич, М.М. Обозов, С.А. Ройз, А.А. Ширяєва, В. Юстіцкіс); формування материнства і батьківства (Ю.В. Борисенко, В.П. Кравець, Р.В. Овчарова, А.Г. Портнова, Г.Г. Філіппова); взаємозалежність в батьківсько-дитячих та подружніх стосунках (Т.М. Зелінська, О.П. Макушина, О.М. Савчук, Н.В. Самоукіна, Е.Н. Цибур, О.В. Черніков, О.Д. Шинкаренко); гендерна нерівність (В. Бондаровська, О.Ю. Вілкова, О.В. Друзь, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді).

Проведений аналіз показує, що проблема психологічних особливостей амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї не досліджувалась. Таким чином, соціальна і психологічна значущість проблеми та її недостатнє вивчення в психолого-педагогічних дослідженнях зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження „Психологічні особливості амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Робота входить до плану наукових досліджень кафедри психології Інституту історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Психологічні особливості амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 27.02.2003 р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 17.06.2003 р.).

Об'єкт дослідження: амбівалентність особистості в ранньому юнацькому віці.

Предмет дослідження: психологічні особливості амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранній юності в умовах сім'ї.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати зміст, структуру, критерії діагностування амбівалентності як чинника розвитку особистості старшокласників в умовах сім'ї, виявити вікові особливості її прояву, визначити умови та засоби зниження інтенсивності цього феномену в ранньому юнацькому віці.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що амбівалентність в ранньому юнацькому віці тісно взаємопов'язана як із особистісними характеристиками індивіда (самооцінкою амбівалентності, фрустраційною толерантністю-інтолерантністю, агресивністю-доброзичливістю), так і з його ставленням до сімейних стосунків. Найбільш оптимально на розвиток особистості впливає збалансований низький рівень амбівалентності, а його досягнення можливе за умов цілеспрямованого психологічного впливу на прояви амбівалентності активними методами соціально-психологічного навчання.

Для досягнення поставленої мети та згідно з висунутою гіпотезою нами визначено наступні **завдання** дисертаційного дослідження:

1. Розкрити теоретико-методологічні підходи до вивчення амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї.

2. Виявити психологічні особливості та динаміку амбівалентності особистості в ранній юності в умовах сім'ї.

3. Визначити систему критеріїв та показників діагностування амбівалентності ставлень до сімейних стосунків учнів старшого шкільного віку.

4. Виявити психолого-педагогічні умови розвитку збалансованих проявів амбівалентності в ранньому юнацькому віці; розробити та апробувати психокорекційну програму зі зниження інтенсивності амбівалентності ставлень до сімейних стосунків; обґрунтувати практичні рекомендації для психологів, вчителів загальноосвітньої школи, батьків і старшокласників.

Методологічною і теоретичною основою дослідження виступають: фундаментальні положення про розвиток та формування особистості (І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Л.С.Виготський, Т.В.Говорун, Н.Л.Коломінський, І.С.Кон, О.М.Леонтьєв, С.Д.Максименко, О.В.Скрипченко); розвиток особистісної амбівалентності (К.Абрахам, А.Адлер, Е.Блейлер, Д.Віннікот, Е.Еріксон, М.Клейн, Д.Клііз, Р.Скіннер, Г.Фігдор, А.Фройд, З.Фройд, К.Хорні, К.Юнг); ідеї системного підходу до вивчення сім'ї (Е.Г.Ейдемільер, Дж.Капра, Р.Мей, С.Мінухін, Н.Ньюкомб, Р.Річардсон, В.Сатір, Д.Сервон, Ч.Фішман, О.В.Черніков, В.Юстицькіс); наукові положення концепції ставлень особистості (Л.Я.Гозман, В.М.М'ясищев, М.М.Обозов, С.Л.Рубінштейн); дослідження батьківсько-дитячих ставлень (Т.В.Архирєєва, В.В.Бойко,

В.Бондаровська, О.Я.Варга, Л.Ешнер, Г.Клауд, М.Майерсон, Р.Ж.Мухамедрахімов, Р.Норвуд, Р.В.Овчарова, Е.У.Сміт, Дж.Таусенд, Е.Фромм).

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези нами застосовувалися загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження. Основними теоретичними методами були: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних і експериментальних даних. На етапі емпіричного дослідження використовувалися бесіда, спостереження, метод вивчення продуктів діяльності старшокласників, психодіагностичні методики, якісний аналіз і статистична обробка результатів дослідження. При проведенні формувального експерименту застосовувалися активні методи соціально-психологічного навчання.

Дослідження проводилося протягом 2002-2006 років у три **етапи**: пошуковий, експериментальний, узагальнюючий.

Експериментальна база дослідження: учні десятих та одинадцятих класів Івано-Франківської загальноосвітньої школи № 18, Надвірнянського ліцею, Надвірнянської загальноосвітньої школи № 3, Гаврилівської загальноосвітньої школи Надвірнянського району Івано-Франківської області. Загальна кількість досліджуваних – 212 старшокласників.

Наукова новизна, теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* були вивчені вікові особливості прояву амбівалентності ставлень до сімейних стосунків учнів в ранньому юнацькому віці як взаємопов'язаного психічного явища з їх особистісною амбівалентністю, що дало підстави вважати саме амбівалентність чинником, який впливає на розвиток особистості старшокласників в умовах сім'ї; визначено структуру амбівалентності ставлень до сімейних стосунків (когнітивний, афективний, поведінковий компоненти); критерії її діагностування (самостійність-залежність, емоційне прийняття-емоційне знехтування, турбота-гіпоопіка чи гіперопіка); рівні прояву (низький збалансований, середній незбалансований, високий дезінтегрований); визначені психолого-педагогічні умови зниження амбівалентності ставлень до сімейних стосунків (актуалізація усвідомлення значущості ставлень учнів в ранній юності до сімейних стосунків в батьківській родині; організація регулярного засвоєння сучасних гендерних сімейних ролей; активізація осмислення негативних та позитивних проявів в структурі ставлень; сприяння афективно-когнітивній узгодженості ставлень до сімейних стосунків; зростання таких особистісних утворень як усвідомлення власної амбівалентності, фрустраційної толерантності, доброзичливості); обґрунтована психокорекційна програма розвитку збалансованих проявів амбівалентності старшокласників.
- *додовнено* методологічні підходи до вивчення амбівалентності особистості;

- *набув подальшого розвитку системний аналіз особливостей прояву амбівалентності як чинника розвитку особистості в умовах сім'ї в підсистемах стосунків: „дитина-батько”, „дитина-мати”, „дитина-брати і сестри”, „дитина-дідуся і бабусі”, „дитина-інші люди”.*

Практичне значення роботи полягає в тому, що підібрані та модифіковані методики з визначення амбівалентності ставлень особистості до сімейних стосунків в ранній юності, а також розроблена та експериментально перевірена психокорекційна програма зі зниження інтенсивності прояву амбівалентності ставлень до сімейних стосунків старшокласників та сформульовані на основі отриманих результатів практичні рекомендації можуть бути використані шкільними психологами, вчителями, батьками для розвитку збалансованих проявів цього феномену; виявлені психологічні особливості проявів амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї можуть бути використані викладачами психології у лекційних курсах з питань розвитку особистості, психології сім'ї та сімейного консультування при підготовці психологів, соціальних педагогів та вчителів.

Вірогідність та надійність одержаних результатів забезпечувалися: методичним обґрунтуванням теоретичних положень та їх послідовною реалізацією у розв'язанні завдань емпіричного дослідження, використанням валідних і надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дисертаційної роботи, якісним і кількісним аналізом даних, застосуванням методів математичної статистики, достовірною результативністю формуювального експерименту.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження доповідалися і отримали схвалення на 7-ій Міжнародній науково-практичній конференції „Творчість врятує світ” (22-23 травня 2003 р., м.Київ); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві” (11-13 грудня 2003 р., м.Київ); науково-методичній конференції „Реалії, проблеми та перспективи розвитку інженерної освіти” (16-17 грудня 2003 р., м.Івано-Франківськ); І Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції „Сім'я та родинне виховання в українській національній педагогічній культурі” (20-22 жовтня 2004 р., м.Переяслав-Хмельницький); Міжнародній науково-практичній конференції „Contemporary art – нові території” (20-23 листопада 2005 р., м.Київ); на засіданнях кафедри психології НПУ імені М.П.Драгоманова та на засіданнях кафедри філософії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (2003-2006 рр.).

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес Єзупільської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Тисменицького району Івано-Франківської області (довідка № 2 від 22. 08. 2006 р.), Калуської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 4

Івано-Франківської області (довідка № 137 від 28. 08. 2006 р.), в роботу Івано-Франківського обласного Центру практичної психології та соціальної роботи (довідка № 01/361 від 21. 08. 2006 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати експериментального дослідження, висновки висвітлені у 9 публікаціях автора, з яких чотири у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, п'ять – у матеріалах наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (254 найменувань), з яких 8 іноземною мовою, 13 додатків на 36 сторінках. Основний зміст дисертації викладений на 180 сторінках комп'ютерного набору, містить 10 таблиць, 9 рисунків загальним обсягом 9 сторінок. Повний обсяг роботи – 235 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та методи дослідження, розкриваються методологічні і теоретичні засади дослідження, експериментальна база, наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи, достовірність її результатів, наведені дані про апробацію, впровадження результатів роботи, структуру дисертації.

У **першому розділі** „*Теоретико-методологічні аспекти вивчення проблеми амбівалентності особистості в умовах сім'ї*” визначається сутність амбівалентності як чинника розвитку особистості в сім'ї, охарактеризовано концепції та підходи до вивчення проблеми психічного розвитку особистісної амбівалентності в сімейних стосунках у зарубіжній та вітчизняній психології, показано вікові особливості цього психічного явища в умовах сім'ї, зокрема приділяється увага його розвитку в ранньому юнацькому віці, досліджено питання структури, критеріїв амбівалентності особистості в сімейних стосунках.

Дослідження впливу амбівалентності на розвиток підростаючої особистості в сім'ї зумовлює необхідність системного підходу (Дж.Капрара, К.Маданес, С.Мінухін, В.Сатір, Д.Сервон, Ч.Фішман), в котрому сім'я розглядається як єдина цілісна система, а кожен її член – як активний учасник декількох підсистем (батьківської, подружньої, дитячої, чоловічої, жіночої та ін.), що взаємодіють між собою. Розвиток дитини в сім'ї досліджується крізь призму соціальних зв'язків, в які вона включена: “дитина-батько”, “дитина-мати”, “дитина-брати і сестри”, “дитина-прабабки”, “дитина-інші люди”.

Д.Бенджамін, Ю.В.Борисенко, Ш.Берн, М.Клейн, В.П.Кравець, Д.Крістієва, Р.Норвуд, Р.В.Овчарова, А.Г.Портнова, Н.В.Самоукіна, Ф.Тайсон, Р.Тайсон, З.Фройд, С.Фрош, Е.Фромм, О.Д.Шинкаренко та інші досліджують амбівалентність в системі “дитина-батько”. Багато психологів (К.Абрахам, М.Аінсворт, В.В.Бойко, Дж.Боулбі, Д.Віннікот, Р.Голдвін, Е.Еріксон,

Т.М.Зелінська, Г.Клауд, Дж.Клііз, М.Клейн, М.Майн, М.Малер, С.Ю.Мещерякова, Р.В.Овчарова, Г.Салліван, Н.В.Самоукіна, Р.Скіннер, Дж.Таусенд, Г.Фігдор, Г.Г.Філіппова, С.Фрайберг, А.Фройд, Е.Фромм, К.Хорні) вивчають прояви амбівалентності у взаєминах матері і дитини як незбалансованість проявів любові та ненависті, опіки та маніпуляції, взаємозалежності та самостійності. Амбівалентні тенденції в системі “дитина-брати і сестри” та їх вплив на формування особистісних якостей досліджували А.Адлер, К.Девіс, Р.Мей, Н.Ньюкомб, Р.Річардсон, А.Росс, В.Тоумен, О.В.Черніков, Л.Б.Шнейдер. Амбівалентність в системі “дитина-дідуся та бабусі” досліджували Е.Г.Ейдемільлер, А.І.Захаров, Г.Крайг, О.В.Краснова, А.С.Співаковська, І.В.Шаповаленко, В.Юстицькіс. Амбівалентність в системі “дитина-інші люди” досліджували Т.М.Сорокіна, Т.М.Титаренко. Ряд дослідників (Дж.Капрара, Р.В.Овчарова, Е.Рудинеско, Е.А.Савіна, Д.Сервон, О.Б.Чарова) розглядають вплив індивідуальних особливостей дітей на психологічний стан батьків і на сім'ю як таку.

Становлення особистості в сім'ї – складний процес, що неминуче супроводжується амбівалентними реакціями в різних сферах сімейного життя. Наше дослідження ґрунтується на розумінні амбівалентності як динамічної властивості особистості, що діє як варіативний регулятор поведінки в усіх сферах життєдіяльності людей, психологічні особливості якої визначають специфіку особистісного розвитку: гармонійного чи негармонійного (Дж.Ванер, М.Кругман, В.А.Роменець, Л.М.Собчик, Е.Френкель-Брунsvік).

Дослідження амбівалентності особистості в умовах сім'ї в зарубіжній психології найбільш ґрунтовно представлені в класичному психоаналізі (З.Фройд), неофрейдистських концепціях (А.Адлер, Е.Еріксон, Е.Фромм, К.Хорні, К.Юнг) та психоаналітичних теоріях розвитку (К.Абрахам, М.Аінсворт, Д.Віннікотт, М.Клейн, М.Малер, Г.Салліван, Е.Френкель-Брунsvік, А.Фройд), де полюси суперечностей розглядаються у динамічній єдності та як основа розвитку особистості; у когнітивній психології цей феномен аналізують в контексті понять психологічного конфлікту (К.Левін), сумнівів при прийнятті рішень (М.Кругман), надстимулювання (В.Крено, Дж.Сайвесек); в гуманістичних теоріях – як розбіжності між індивідуальними проявами та нормами соціуму (А.Маслоу, К.Роджерс).

В сучасних психологічних дослідженнях ґрунтовно вивчається проблема взаємозалежності в подружніх стосунках (Р.Норвуд), у батьківсько-дитячих взаєминах (Л.Ешнер, М.Майерсон, Е.Пінкола, Е.У.Сміт, Б.Уайнхолд, Дж.Уайнхолд). Дослідники вказують на традиційно високу амбівалентність взаємозалежних стосунків у сім'ї, що простежується в декількох поколіннях.

У вітчизняній психології проблема амбівалентності як чинника розвитку особистості в умовах сім'ї вивчається переважно побіжно, зокрема, при дослідженні подружніх конфліктів (Т.Ф.Алексеєнко, О.Г.Антонова-Турченко, Т.П.Бессонова, О.І.Бондаренко, В.Бондаровська, С.В.Воликова, С.І.Голод, М.М.Московка, М.І.Мушкевич, Е.В.Полкунова, С.А.Ройз,

Г.В.Святненко, О.С.Сермягіна, Р.І.Сірко, А.Б.Холмогорова, О.Д.Шинкаренко, Ю.М.Якубова. Ряд вчених приділяють увагу вивченню проявів амбівалентності у формуванні батьківського ставлення до дитини (С.Ю.Мещерякова, Р.В.Овчарова, Г.Г.Філіппова), взаємозалежності сімейних взаємин (Т.М.Зелінська, О.П.Макушина, Н.В.Самоукіна).

Вікові особливості раннього юнацького віку підсилюють протилежності зовнішнього та внутрішнього світу особистості, насамперед, зростає прагнення до самостійності, актуалізується потреба в здійсненні життєвого вибору (Б.С.Волков, М.М.Заброцький, М.Кле, І.С.Кон, Г.Крайг, Н.Ньюкомб, Б.Робінсон, П.Скін, К.Флейк-Хобсон, Х.Ремшмідт). Цей процес супроводжується загостренням суперечливих проявів у сімейних взаєминах, усвідомленням необхідності переструктурування взаємодії між батьками і старшокласниками.

Спираючись на положення В.М.М'ясищева, С.Л.Рубінштейна ми розглядаємо ставлення людини як базове психічне утворення, що складає ядро особистості та визначає риси її характеру, забарвленість та інтенсивність переживань, спрямованість інтересів, мотивів поведінки, самоставлення. Ставлення до сімейного життя є однією із вирішальних детермінант психічного розвитку особистості в сім'ї.

Дослідження підходів до визначення структури батьківсько-дитячих ставлень показало, що найбільш плідним напрямком є вивчення її трьохкомпонентності: когнітивного, афективного, поведінкового аспектів (Ю.В.Баскіна, А.Я.Варга, О.Б.Кізь, М.М.Обозов, Р.В.Овчарова). Саме ця структура ставлень особистості до сімейних стосунків в ранній юності дозволяє виявити індивідуальні, вікові, статеві прояви амбівалентності в когнітивній, афективній, поведінковій сферах, що знаходяться у динамічному взаємозв'язку.

У науковій літературі досліджують такі показники амбівалентності ставлень особистості до сімейних стосунків: протилежність почуттів та прагнень (Е.Берн, Е.Блейлер, З.Фройд), агресивність та залежність (К.Абрахам, М.Аінсворт, Д.Віннікотт, М.Клейн), почуття страху і провини (Г.Салліван, Г.Фігдор), непослідовність у поведінці (Е.Еріксон, К.Левін, А.Фройд, Е.Френкель-Брунsvік, К.Хорні), авторитарна виховна позиція батьків (А.Адлер, Р.Річардсон, Е.Фромм), гіперопіка (В.В.Бойко, К.Девіс, В.Я.Титаренко, І.Фрідман), надмірний контроль (І.Бондаренко, Е.Г.Ейдемільер, Р.В.Овчарова, М.Кругман, Г.Радчук, В.Юстискіс, К.Юнг), надмірне стимулювання (В.Крено, Дж.Сайвесек), відсутність контролю та обмежень (Ю.Б.Гіппенрейтер, А.Маслоу), приховування як позитивних, так і негативних почуттів (К.Роджерс, В.Сатір, Н.Пезешкіан), взаємозалежність у подружніх та батьківсько-дитячих стосунках (Л.Ешнер, М.Майерсон, Р.Норвуд, Е.Пінкола, Е.У.Сміт, Б.Уайнхолд, Дж.Уайнхолд), адикції (Т.М.Зелінська, Н.Ю.Максимова, К.Хау, Д.Херст), емоційна незрілість (Н.Н.Авдеева, М.Г.Елагіна, С.Ю.Мещерякова, К.А.Кошкін, Г.Крайг, О.Д.Шинкаренко), сімейні конфлікти (О.Г.Антонова-Турченко, В.Бондаровська, К.Вітек, С.І.Голод, Г.В.Святненко, М.М.Московка,

О.В.Черніков, Ю.М.Якубова), емоційне відчуження (А.А.Ахмадєєв, Ю.В.Баскіна, А.Я.Варга, Б.Робінсон, П.Скін, Х.Ремшмітт, С.Ройз, К.Флейк-Хобсон, А.А.Ширяєва).

Особливості сімейного виховання впливають на характер ставлень дитини до сімейних стосунків, що сприяє формуванню особистісних властивостей, зокрема, інтенсивності амбівалентності. Розвиток особистості в сімейній сфері дає можливість переживати амбівалентність узгоджено та діяти в майбутньому позитивно, прагнучи до сімейних стосунків. Ставлення до батьківської сім'ї є "внутрішньою картиною" розвитку особистості старшокласників.

У другому розділі *„Вивчення психологічних особливостей особистісної амбівалентності в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї”* представлені теоретико-методичні основи дослідження, кількісний та якісний аналіз результатів експериментального вивчення особливостей прояву особистісної амбівалентності в ранній юності в умовах сім'ї; визначено критерії, показники діагностування рівнів прояву амбівалентності ставлень особистості до сімейних стосунків у ранній юності; показано взаємозв'язок амбівалентності ставлень старшокласників до сімейних стосунків з їх характеристиками особистісної амбівалентності.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дав можливість виділити структурні компоненти амбівалентності ставлень до сімейних стосунків (когнітивний, афективний, поведінковий) та особистісні характеристики юнаків, що мають взаємозв'язки цим феноменом (самооцінка амбівалентності, фрустраційна толерантність-інтолерантність, доброзичливість-агресивність).

На першому етапі експерименту досліджувалися психологічні особливості прояву амбівалентності ставлень старшокласників до сімейних стосунків батька, матері, батьків разом з допомогою основної методики “Підлітки про батьків” Л.І.Вассермана, І.А.Горькової, Е.Е.Ромиціної та додаткової "Ставлення юнаків та дівчат до життя в сім'ї" Т.Шрайбера. Другий етап констатувального експерименту полягав у вивченні характеристик особистісної амбівалентності учнів у ранньому юнацькому віці та їх взаємозв'язок з амбівалентністю ставлень. Вивчення когнітивного компоненту особистісної амбівалентності проводилося за допомогою методики "Оцінювання і самооцінювання амбівалентності", розробленої Т.М.Зелінською. З допомогою методики "Рівень соціальної фрустрованості" Л.І.Вассермана у модифікації В.В.Бойка було виявлено особливості афективного компоненту. Для вивчення поведінкового компоненту особистісної амбівалентності у ранньому юнацькому віці ми використали методику В.В.Бойка "Я агресивний чи ні". Узагальнений аналіз та інтерпретація даних експериментального дослідження на третьому етапі дозволили виявити критерії та показники прояву амбівалентності як чинника розвитку особистості учнів у ранній юності в умовах сім'ї.

Вивчення **когнітивного компоненту** амбівалентності ставлень до сімейних стосунків виявило наступні особливості:

- критерієм даного компонента є співвідношення самостійності-залежності в ставленні до стосунків з батьками, що виявляється на трьох рівнях: низькому збалансованому (усвідомлення та інтегрованість суперечностей, самостійність з відповідальним виконанням своїх обов'язків); середньому незбалансованому (неузгодженість суперечностей, чергування самостійності і залежності, неадекватне виконання обов'язків); високому дезінтегрованому (прояви розбалансованості, дезадаптованості, інфантильна залежність, недовіра до себе і батьків);
- статеві особливості прояву даного компоненту амбівалентності ставлень учнів у ранньому юнацькому віці до сімейних стосунків батька такі: низький збалансований рівень характерний для 27,83% хлопців та 57,17% дівчат ($\chi^2=2,675$, $p\leq 0,05$), середній незбалансований відповідно - 39,15% та 38,20%, дезінтегрований рівень притаманний 33,02% хлопців та 4,7% дівчат ($\chi^2=1,643$, $p\leq 0,05$);
- прояви когнітивного компоненту амбівалентності ставлень учнів до сімейних стосунків матері наступні: низький збалансований рівень притаманний для 33,49% хлопців та 31,48% дівчат, середній рівень характерний для 38,68% хлопців та 36,11% дівчат, високий рівень - 27,83% хлопців та 32,41% дівчат;
- вікові відмінності у проявах когнітивного компонента амбівалентності ставлень до сімейних стосунків учнів 10-их і 11-их класів характеризуються наступними змінами: незначним збільшенням низького рівня (від 20,00% до 21,50%), значущим збільшенням високого рівня (від 35,24% до 40,19%, $t=2,898$, $p\leq 0,01$), зменшенням прояву середнього рівня (з 44,76% до 38,31%, $t=2,619$, $p\leq 0,01$);
- оптимальним для узгодження проявів самостійності-залежності в сімейних стосунках старшокласників є низький збалансований рівень, який недостатньо виражений, тоді як прояви дискордантного (середнього і високого) рівня домінують та складають у 15-16-річних досліджуваних 80,00%, в 16-17-річних – 78,50%.

Характеристики **афективного компонента** ставлень наступні:

- прояви емоційного прийняття-емоційного знехтування виступають критерієм даного компонента та представлені на трьох рівнях: низькому збалансованому (безумовне прийняття, інтеграція амбівалентних почуттів, позитивна спрямованість особистості); середньому незбалансованому (обумовлене емоційне прийняття, майже рівні за силою позитивні і негативні переживання щодо сім'ї); високому дезінтегрованому (батьківське емоційне знехтування переживається із значною напругою, безнадійністю, наступним знеціненням сім'ї);
- в ставленні до сімейних стосунків батька на низькому рівні зафіксовано 16,51% хлопців та 9,43% дівчат, середньому – 55,66% хлопців, 42,92% дівчат, та високому – відповідно 27,83% і 47,64% ($\chi^2=1,777$, $p\leq 0,05$);

- в ставленні до сімейних стосунків матері виявлені наступні тенденції: низький рівень - 5,66% хлопців та 4,63% дівчат, середній – 38,68% хлопців та 27,78% дівчат, високий – відповідно 55,66% та 67,59%;
- вікова динаміка рівнів прояву афективного компонента амбівалентності ставлень до сімейних стосунків характеризується наступними тенденціями: незначне збільшення низького рівня на 2,56%; суттєве зменшення від 15-16-річних до 16-17-річних середнього рівня на 7,45% ($t=2,213$, $p\leq 0,05$), збільшення високого на 4,89% ($t=2,454$, $p\leq 0,05$). Провідний дискордантний рівень становить 86,67% у 10-их класах і 84, 11% у 11-их, що є негативною тенденцією і потребує психокорекційного впливу на його зниження.

Дослідження прояву **поведінкового компонента** амбівалентності ставлень до сімейних стосунків у ранній юності виявило наступні особливості:

- репрезентується у суперечливому оцінюванні турботи та гіпоопіки чи гіперопіки у сімейних стосунках, що виявляється на трьох рівнях: низькому збалансованому (постійно проявляється турбота, яка відповідає інтересам та потребам дітей, співробітництво, розвинутий самоконтроль); середньому незбалансованому (прояви недостатньої чи надмірної опіки, втручання в особистісний простір, неадекватний контроль); високому дезінтегрованому (зловживання владою, патріархальні гендерні ролі, неадекватність контролю, що перешкоджає особистісному прояву);
- поведінковий компонент ставлень до стосунків з батьком представлений наступним чином: у хлопців перше місце займає середній незбалансований рівень (66,51%), друге - високий дезінтегрований рівень (16,98%), третє - низький збалансований (16,51%); у дівчат перше місце займає також середній рівень (66,51%), друге - високий рівень (28,79%), третє - низький рівень (4,70%);
- прояви у стосунках з матір'ю: низький збалансований рівень – 27,83% хлопці та 4,63% дівчата, середній незбалансований – відповідно 55,66% та 68,52%, високий дезінтегрований – 16,51% та 26,85%.
- позитивна вікова динаміка виявляється у зростанні низького рівня на 3,45%, статистично достовірному зменшенні середнього рівня на 5,51% ($t=3,344$, $p\leq 0,01$); негативна вікова тенденція констатує збільшення високого рівня на 2,06%;
- дискордантний (середній і високий) рівень поведінкового компоненту займає перше місце як у 15-16-річних (84,76%), так і у 16-17-річних (81,31%), що вказує на несуттєву позитивну тенденцію до зменшення його прояву на 3,45%.

Було виявлено взаємозв'язки структурних компонентів амбівалентності ставлень до сімейних стосунків з особистісними характеристиками старшокласників: самооцінкою амбівалентності ($r_s=0,576$, $p\leq 0,05$ для 15-16-річних досліджуваних, $r_s=0,703$, $p\leq 0,05$ для 16-17-річних);

Характеристика рівнів прояву амбівалентності ставлень до сімейних стосунків в ранньому юнацькому віці

Критерії та показники	Рівні		
	Низький	Середній	Високий
Самостійність-залежність: відповідальність	Самостійність свідомо домінує у батьківсько-дитячих стосунках; виконання своїх обов'язків з осмисленням автономії-підкорення сприяє інтеграції суперечливих думок дітей	Чергування самостійності і залежності як домінант батьківсько-дитячих стосунків; неадекватне виконання обов'язків спрямоване на соціальну бажаність, що руйнує відповідальність дітей	Залежність домінує у батьківсько-дитячих стосунках; виконання дорослими обов'язків дітей примушує їх підкорятися і не відповідати за своє життя
Емоційне прийняття-емоційне знехтування: безумовність	Батьківське прийняття переживається як природне, безумовне; позитивна ідентифікація з батьками сприяє інтеграції суперечливих почуттів та позитивній оцінці сім'ї	Батьківська емоційна близькість та знехтування обумовлені дитячими досягненнями; переживається маніпулятивна ідентифікація з батьками та неадекватна оцінка сім'ї	Емоційне батьківське знехтування не обумовлене взаємодією з дитиною; переживається як негативна ідентифікація з батьками і знецінення, руйнацію сім'ї як цінності
Турбота-гіпоопіка чи гіперопіка: контроль	Турбота постійно проявляється на засадах співробітництва шляхом чіткої диференціації ролей батьків і дітей з гендерним паритетом, самоконтролем і компетентним батьківським контролем	Чергування гіперопіки-гіпоопіки з порушенням диференціації батьківських і дитячих ролей та гендерного паритету; неадекватність контролю-самоконтролю	Зловживання батьківською владою з патріархальними гендерними ролями, домінування батьківського контролю чи його відсутність з інфантильним самоконтролем дітей

Самооцінка амбівалентності: атрибуція	Самооцінка узгоджена, позитивна атрибуція при прийнятті рішень спрямована на власну відповідальність, очікування успіху, при життєвому виборі спирається на усвідомлені гуманістичні цінності	Самооцінка неузгоджена, маніпулятивна атрибуція при прийнятті рішень спрямована на уникнення відповідальності, невпевненість блокує життєві вибори або спрямовує їх на соціальну бажаність та очікування неуспіху	Самооцінка дезінтегрована, негативна атрибуція при прийнятті рішень спрямована на уникнення будь-якого життєвого вибору, відраза до власних рішень веде до асоціальності
Фрустраційна толерантність-інтолерантність: стійкість	Фрустраційна толерантність сформована, характерна емоційна стійкість до суперечливих ситуацій вибору та здатність до відреагування травмуючих переживань	Домінує фрустраційна інтолерантність як емоційна нестійкість до суперечливих ситуацій вибору з фіксацією на негативних переживаннях, вони можуть бути нейтралізовані лише частково зі значними вольовими зусиллями	Наявність фрустраційної інтолерантності; характерна неконтрольованість негативних емоцій в суперечливих ситуаціях вибору, що фіксується в нав'язливому відтворенні травмуючих переживань
Агресивність-доброзичливість: стриманість	Доброзичливість сформована; здатність стримувати агресію, яка проявляється епізодично при захисті вітальних потреб; відсутнє задоволення від агресії	Агресивність домінує і виявляється в нездатності її стримувати; отримання задоволення або переживання провини від заподіяння шкоди, що веде до зовнішніх проявів доброзичливості	Наявність агресивності; стійка нездатність і небажання її стримувати; отримання задоволення від заподіяння шкоди, несформована доброзичливість

фрустраційною інтолерантністю-толерантністю ($r_s=0,541$, $p\leq 0,05$ – 10-ті класи, $r_s=0,673$, $p\leq 0,05$ – 11-ті класи); агресивністю-доброзичливістю ($r_s=0,623$, $p\leq 0,05$ для 15-16-річних респондентів, $r_s=0,652$, $p\leq 0,05$ для 16-17-річних).

Узагальнення отриманих даних дозволило виявити такі критерії та показники діагностування амбівалентності ставлень особистості до сімейних стосунків в ранньому юнацькому віці: самостійність-залежність (відповідальність), емоційне прийняття-емоційне знехтування (безумовність), турбота-гіпоопіка чи гіперопіка (контроль), самооцінка амбівалентності (атрибуція), фрустраційна толерантність-інтолерантність (стійкість), агресивність-доброзичливість (стриманість).

На їх основі виявлено три рівні прояву амбівалентності ставлень до сімейних стосунків старшокласників, характеристика яких представлена у табл.1. Аналіз отриманих результатів показав, що низький рівень прояву амбівалентності ставлень до сімейного життя характерний для 16,51% старшокласників (16,19% для 15-16-річних та 16,82% для 16-17-річних). Середній рівень виражений у 43,87% юнаків і дівчат (46,67% у 10-их класах і 41,12% в 11-их класах, $t=1,753$, $p\leq 0,05$). Високий рівень поширений у 39,62% учнів (37,14% - 10-го класу, 42,06% - 11-го класу, $t=2,327$, $p\leq 0,01$).

Дискордатні рівні (середній, високий) виражені у 83,49% учнів раннього юнацького віку (83,81% у 10-их класах, 83,18% в 11-их класах). Оптимальним для узгодженого прояву особистісної амбівалентності є збалансований рівень в афективній, когнітивній та поведінковій сферах, що не є домінуючим у старшокласників.

Отримані результати вказують на переважання у більшості досліджуваних проявів незбалансованості, суперечності у ставленні до сімейних стосунків, недостатньо сформовану здатність до усвідомлення та самоаналізу амбівалентності, нестабільну фрустраційну толерантність, імпульсивність, агресивність, що зумовило необхідність диференційованого психологічного впливу активними методами соціально-психологічного навчання на розвиток збалансованої амбівалентності в учнів раннього юнацького віку.

У третьому розділі *„Система роботи зі зниження особистісної амбівалентності учнів раннього юнацького віку в умовах сім'ї”* представлено теоретичне обґрунтування психокорекційних заходів, впроваджених у процесі формувального експерименту, визначено його мету, завдання, принципи, етапи, засоби та форми проведення. Викладено авторську систему роботи з аналізом вправ. Для перевірки ефективності аналізуються якісні та кількісні результати її апробації.

Система групових тренінгових вправ, індивідуальні консультації для учасників експериментальної групи базувалися на активізації психолого-педагогічних умов моделювання збалансованих проявів у когнітивній, афективній, поведінковій сферах амбівалентності ставлень до

сімейних стосунків, також усвідомлення та збалансування самооцінки амбівалентності, розвиток фрустраційної толерантності, підвищення доброзичливості; на принципах послідовності, системності, диференційованості, комплексності.

Групова робота проводилась з учнями 11-го класу Надвірнянської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3 (експериментальна група - 30 осіб). Контрольна група включала таку ж кількість учнів. Експериментальну групу було поділено на дві підгрупи по 15 осіб. Психокорекційна програма була реалізована в жовтні 2003 - березні 2004 року і включала 22 заняття, які проводилися один раз на тиждень впродовж 90 хвилин.

Підготовчий етап (2 заняття) був спрямований на ознайомлення учнів з основними принципами, прийомами проведення групової та індивідуальної психокорекційної роботи; формування позитивної мотивації до участі у груповій роботі; розкриття сутності особистісної амбівалентності в сімейних стосунках та її роль в ранньому юнацькому віці.

Основний етап психокорекційної роботи проводився з листопада 2003 року по березень 2004 року та включав 19 групових занять, де були реалізовані наступні завдання:

- стимулювати процеси усвідомлення, самоаналізу та інтеграції самооцінки амбівалентності, формування позитивної атрибуції при прийнятті рішень в життєзначущих сферах, зокрема, в сімейних стосунках через розвиток відповідальності (когнітивний компонент);
- активізувати процес формування фрустраційної толерантності через розвиток емоційної стійкості до суперечливих ситуацій та здатності до відреагування позитивних та негативних емоційних переживань в сімейній сфері (афективний компонент);
- сприяти зростанню доброзичливості шляхом закріплення навичок стримування агресії, усвідомлення шкоди від агресивної поведінки (поведінковий компонент).

Характеристика психокорекційної системи занять, кожне з яких складалося з вступної, робочої та підсумкової частин, викладена із зазначенням мети, інструкції, необхідного часу виконання, психологічного коментаря з наступним обговоренням використаних методів, психотехнік: бесіди, дискусії, проективного малювання, рольової гри, моделювання поведінки, когнітивного реструктурування, виконання психодіагностичних методик, роботи з символічними образами.

На заключному етапі (1 заняття) у березні 2004 року підводилися підсумки проведеної психокорекційної роботи, здійснювалося контрольне діагностування амбівалентності ставлень учнів до сімейних стосунків. Порівняльний аналіз якісних та кількісних результатів в учасників експериментальної групи (ЕГ) і контрольної групи (КГ) після формувального експерименту з показниками констатувального експерименту представлено в таблиці 2.

Динаміка амбівалентності ставлень до сімейних стосунків
в експериментальній та контрольній групах

N=60

Рівні амбівалентності ставлень	До експерименту				Після експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	%
Низький збалансований	5	16,67	6	20,00	7	20,00	19	63,33
Середній незбалансований	13	43,33	13	43,33	13	43,33	5	16,67
Високий дезінтегрований	12	40,00	11	36,67	11	36,67	6	20,00

В експериментальній групі співвідношення рівнів амбівалентності ставлень до сімейних стосунків до та після формульованого експерименту є наступним: кількість досліджуваних з низьким збалансованим рівнем їх прояву збільшилася на 43,33% (у 3,3 рази), з середнім незбалансованим – зменшилася на 26,66% (у 1,6 рази), з високим дезінтегрованим – також зменшилася на 16,67% (у 1,8 рази). Аналіз отриманих даних в учасників контрольної групи не виявив статистично вірогідних змін у рівнях прояву амбівалентності ставлень до сімейних стосунків від констатувального до контрольного замірів.

Вивчення динаміки становлення структурних компонентів амбівалентності ставлень до сімейних стосунків юнаків і дівчат експериментальної групи вказує на достовірні позитивні зміни у кожному з них. Показники когнітивного компонента до формульованого експерименту наступні: низький рівень становить 23,24%, середній рівень – 36,67%, високий – 40,00%; після формульованого експерименту: низький рівень – 46,67% ($t=1,197$, $p\leq 0,01$), середній рівень – 20,00% ($t=2,756$, $p\leq 0,01$), високий рівень – 33,33% ($t=1,350$, $p\leq 0,05$). В афективному компоненті амбівалентності ставлень низький рівень зростає на 13,33% ($t=3,821$, $p\leq 0,01$), середній рівень зменшується на 3,34%, високий – зменшується на 10,00%. Порівняльний аналіз вираженості поведінкового компонента показав збільшення низького рівня від 33,34% до 46,66% ($t=3,498$, $p\leq 0,01$) та середнього від 30,00% до 43,34% ($t=2,576$, $p\leq 0,01$), зменшення високого рівня від 36,66% до 10,00% ($t=4,872$, $p\leq 0,01$).

Динаміка особистісних утворень у експериментальної групи після проведення формульованого експерименту вказує на такі позитивні зміни: статистично значущо збільшився низький

збалансований рівень прояву самооцінки амбівалентності (на 6,66%), фрустраційної толерантності (на 20,00%), доброзичливості (на 20,00%); зменшились високий дезінтегрований та середній незбалансований рівні.

Отже, у молодих людей змінилося ставлення до розуміння актуальної ситуації сімейних стосунків у батьківській родині, зокрема, наявні позитивна оцінка виховного впливу сім'ї, емоційна ідентифікація з батьками, зросли довіра та відповідальність у міжособистісних взаєминах. Також покращилася здатність до поглибленого самопізнання, інтеграції індивідуального досвіду, підвищилися емоційна стійкість, самоконтроль поведінки, що сприяє адекватному життєвому самовизначенню старшокласників, їх соціальній компетентності. В учнів контрольної групи суттєвих змін до та після проведення психокорекційного впливу не відмічено.

Отримані результати констатувального, формувального, контрольного експериментів підтвердили висунуту нами гіпотезу та дозволили зробити загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні представлено теоретичне узагальнення та експериментальне вирішення проблеми амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї, яке проявилось у розкритті сутності цього психічного утворення та його взаємозв'язків з амбівалентністю ставлень до сімейних стосунків та проявами особистісної амбівалентності; визначенні психологічних особливостей структурних компонентів амбівалентності ставлень, критерії діагностування, рівні прояву, умови зниження її інтенсивності. Обґрунтовано і апробовано систему засобів психологічного впливу на зниження дискордантного (високого і середнього) рівня та зростання конкордантного (низького) рівня амбівалентності ставлень старшокласників до сімейних стосунків.

1. В сучасних умовах розвитку України життєво важливим є завдання формування гармонійної, ініціативної особистості з високим рівнем домагань, яка здатна спрямувати свої зусилля, здібності на суспільний прогрес нашої держави в усіх сферах на шляху інтеграції до європейської спільноти. Необхідною умовою повноцінного розвитку та становлення особистості є сім'я. Процес сімейного виховання неминуче супроводжується протиріччями інтересів та потреб членів сім'ї, суперечностями взаємних очікувань та конфліктами, що спричиняє підвищення особистісної амбівалентності.

2. Вплив амбівалентності на розвиток особистості в сім'ї виявляється у неузгодженості протиріч в підсистемах стосунків "дитина-батько", "дитина-мати", "дитина-брати і сестри", "дитина-прабабки", "дитина-інші люди".

Амбівалентність взаємин „дитина-батько” в значною мірою пов'язана із неадекватними вимогами патріархальних гендерних стереотипів, коли традиційно батько більше зайнятий професійною кар'єрою та матеріальним забезпеченням сім'ї, але дитина за таких умов почуває себе покинутою і нелюбимою. Як встановлення симбіотичних взаємовідносин з матір'ю, надто тісної емоційної близькості, так протилежна тенденція відстороненості, байдужого чи негативного ставлення до дитини провокують підвищення амбівалентності у стосунках з мамою. Неузгодженість індивідуальних проявів дитини та батьківських сподівань щодо неї виступає причиною взаємного невдоволення та неусвідомлюваного знехтування. У стосунках з братами і сестрами амбівалентність виникає через суперництво за батьківську любов, пов'язані з цим ревності і заздрість. В підсистемі стосунків „дитина-прабатьки” суперечливі тенденції проявляються у зв'язку із авторитарним стилем керування дитиною, вимогами дотримуватися жорстких і застарілих сімейних правил. Потенціал амбівалентних проявів у взаємодії з чужими пов'язаний із необхідною соціально-психологічною адаптацією дитини до різних соціальних груп та встановленням адекватної дистанції у стосунках.

3. Необхідною передумовою гармонійного особистісного розвитку дитини в сім'ї, її психологічного благополуччя та конструктивної спрямованості виступає усвідомлення та узгодження протиріч в різних підсистемах сімейних стосунків. Висока амбівалентність взаємин між членами сім'ї стає причиною особистісних дисгармоній, суспільної дезадаптації та адикцій.

4. В ранньому юнацькому віці актуалізується потреба у життєвому самовизначенні. Даний процес супроводжується підсиленням амбівалентних проявів у сімейних взаєминах. Залежно від інтенсивності позитивних і негативних тенденцій у ставленні до сімейних стосунків у ранній юності розвиток особистості може відбуватися конструктивно або деструктивно. Амбівалентність ставлень до сімейних стосунків у ранньому юнацькому віці є діалектичною єдністю змістовних та динамічних компонентів, що мають специфічні показники та прояви.

5. Структура амбівалентності ставлень до сімейних стосунків у ранній юності включає когнітивний, афективний, поведінковий компоненти. Критеріями і показниками її прояву є самостійність-залежність (відповідальність за їх прийняття), емоційне прийняття-емоційне знехтування (безумовність), турбота/гіпоопіка чи гіперопіка (контроль). Психологічні особливості амбівалентності ставлень до сімейних стосунків старшокласників пов'язані з віковими проявами структурних компонентів та з такими особистісними характеристиками, як: самооцінка амбівалентності (атрибуція), фрустраційна толерантність-інтолерантність (стійкість), агресивність-доброзичливість (стриманість).

6. Амбівалентність ставлень особистості до сімейних стосунків в ранньому юнацькому віці проявляється на трьох рівнях: низькому збалансованому, середньому незбалансованому, високому дезінтегрованому. Низький рівень характеризується узгодженістю суперечностей, що проявляється

у відповідальному виконанні своїх обов'язків, самостійності; переживанні безумовного емоційного прийняття; батьківській турботі, співробітництві шляхом диференціації ролей батьків і дітей з гендерним паритетом та самоконтролем. Середньому рівню властиві неврівноваженість протилежностей, що поєднує чергування самостійності та залежності, уникнення відповідальності; батьківське емоційне прийняття та знехтування, які обумовлені досягненнями дитини; прояви гіпоопіки-гіперопіки з неадекватністю контролю-самоконтролю. Високий рівень виявляється у залежності дітей від батьків, невмінні нести відповідальність за своє життя; емоційному знехтуванні, знеціненні сімейних стосунків; зловживанні владою та інфантильним самоконтролем.

7. У старшокласників домінує дискордантний (високий та середній) рівень амбівалентності ставлень до сімейних стосунків у когнітивній, афективній, поведінковій сферах. Вікові зміни мають тенденцію до статистично значущого зменшення середнього незбалансованого рівня та збільшення високого дезінтегрованого. Цей факт, а також відсутність значущої позитивної динаміки у проявах амбівалентності ставлень до сімейних стосунків обумовили необхідність психокорекційної роботи з учнями старших класів для зниження інтенсивності даної властивості. Ефективним шляхом оптимізації цього процесу є створення наступних психолого-педагогічних умов: актуалізація усвідомлення значущості ставлень учнів в ранній юності до сімейних стосунків в батьківській родині; активізація осмислення негативних та позитивних проявів в структурі ставлень (самостійності-залежності, прийняття-емоційного знехтування, турботи-гіпоопіки/гіперопіки); організація регулярного засвоєння сучасних гендерних сімейних ролей; сприяння афективно-когнітивній узгодженості ставлень до сімейних стосунків; зростання таких особистісних утворень як усвідомлення власної амбівалентності, фрустраційної толерантності, доброзичливості.

8. Позитивні якісні зміни у рівнях прояву показників характеризуються суттєвим збільшенням кількості учнів зі збалансованими проявами амбівалентності ставлень до сімейних стосунків, узгодженою самооцінкою амбівалентності, високою фрустраційною толерантністю, сформованою доброзичливістю. Отримані результати після психокорекційної роботи в експериментальній групі дали можливість статистично достовірно констатувати, що в учнів цієї групи конкордантний низький рівень прояву амбівалентності ставлень є домінуючим над дискордантними рівнями, тоді як у контрольній групі статистично достовірних змін не виявлено.

На підставі отриманих даних були сформульовані рекомендації для психологів, вчителів, батьків, старшокласників. Вони стосуються врахування вікових особливостей прояву амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранній юності в умовах сім'ї, спрямування старшокласників на підвищення відповідальності, безумовності, самоконтролю в сімейних стосунках, формування андрогінності.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Перспективними напрямками подальшого вивчення є виявлення гендерних особливостей амбівалентності як чинника розвитку особистості в умовах сім'ї залежно від віку, створення психодіагностичних методик дослідження даного психічного явища, поглиблений аналіз взаємозв'язків амбівалентності батьківських і дитячих ставлень.

Основний зміст дисертації представлений у наступних публікаціях:

1. *Хабайлюк В.В.* Проблема амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї // Вісник Київського нац. ун-ту. Соціологія. Психологія. Педагогіка. Вип. 19. - К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. - С.58-61.
2. *Хабайлюк В.В.* Вивчення ставлень учнів у ранньому юнацькому віці до сімейних стосунків // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Прикарпатський університет імені Василя Стефаника - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - Вип.9. - Ч.1. - С.100-108.
3. *Хабайлюк В.В.* Психологічні особливості амбівалентності ставлень учнів у ранньому юнацькому віці до сімейних стосунків батька і матері // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. – Вип. VI. - С. 121-130.
4. *Хабайлюк В.В.* Теоретичні засади програми зі зниження особистісної амбівалентності в умовах сім'ї в ранньому юнацькому віці // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – № 12 (36). - С.125-130.
5. *Хабайлюк В.В.* Вплив сімейного виховання на розвиток творчого потенціалу особистості в ранньому юнацькому віці // Творчість врятує світ: Матеріали 7-ї Міжнар. наук.-практ. конф. - К.: ІВЦ "Видавництво "Політехніка", 2003. - С.490-491.
6. *Хабайлюк В.В.* Становлення особистості та розвиток інженерного мислення в ранньому юнацькому віці // "Реалії, проблеми та перспективи розвитку інженерної освіти". Матеріали науково-методичної конференції. - Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу "Факел", 2003. - С.87-89.
7. *Хабайлюк В.В.* Вивчення залежності як амбівалентності сімейних стосунків // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - К.: ПЦ "Фоліант", 2003. - С.66-68.
8. *Хабайлюк В.В.* Подолання особистісної амбівалентності в умовах сім'ї в ранньому юнацькому віці // Сім'я та родинне виховання у національній етнопедагогічній культурі: Збірник наукових статей. - Переяслав-Хмельницький, ПЦ "Ризографіка", 2005. - С.284-286.

9. *Хабайлюк В.В.* Актуалізація мистецтва у психокорекції амбівалентності ставлень старшокласників до сімейних стосунків // Contemporary art - нові території. Міжнародна науково-практична конференція. - К.: "Ейдос", 2005. – С.63-64.

Анотації

***Хабайлюк В.В.* Психологічні особливості амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранньому юнацькому віці в умовах сім'ї. – Рукопис.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2006.

Дисертація присвячена дослідженню сутності, вікових та психологічних особливостей прояву амбівалентності як чинника розвитку особистості в ранній юності в умовах сім'ї. Розкрито взаємозв'язки цього психічного явища з амбівалентністю ставлень до сімейних стосунків та особистісною амбівалентністю старшокласників. У роботі представлений аналіз науково-теоретичних концепцій та підходів до вивчення даної проблеми в зарубіжній та вітчизняній психології, розглянуто вікові особливості прояву.

Визначено структуру амбівалентності ставлень до сімейних стосунків у ранньому юнацькому віці (когнітивний, афективний, поведінковий компоненти), критерії її діагностування (самостійність-залежність, прийняття-емоційне знехтування, турбота-гіпоопіка/гіперопіка, самооцінка амбівалентності, фрустраційна інтолерантність-толерантність, агресивність-доброзичливість) та рівні прояву (низький збалансований, середній незбалансований, високий дезінтегрований). Розроблено і апробовано психокорекційну програму зі зниження амбівалентності особистості в ранній юності в умовах сім'ї через створення психолого-педагогічних умов впливу. На основі аналізу результатів впровадження програми доведено її ефективність та позитивний вплив на особистісне зростання старшокласників.

Ключові слова: особистісна амбівалентність, ставлення до сімейних стосунків, особистість раннього юнацького віку, самостійність, залежність, емоційне прийняття, емоційне знехтування, турбота, гіпоопіка, гіперопіка.

***Хабайлюк В.В.* Психологические особенности амбивалентности как фактора развития личности в раннем юношеском возрасте в условиях семьи. – Рукопись.**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертация посвящена исследованию сущности, возрастных и психологических особенностей проявления амбивалентности как фактора развития личности в ранней юности в условиях семьи. Раскрыто взаимосвязи этого психического явления с амбивалентностью отношения к семейным взаимоотношениям и личностной амбивалентностью старшеклассников. В работе представлен анализ научно-теоретических концепций и подходов к изучению данной проблемы в зарубежной и отечественной психологии. Рассматривается влияние амбивалентности на развитие личности в семье как сосуществование взаимоисключающих противоположностей в подсистемах взаимоотношений „ребенок-отец“, „ребенок-мать“, „ребенок-братья и сестры“, „ребенок-прародители“, „ребенок-другие люди“. Высокая амбивалентность взаимоотношений между членами семьи становится причиной личностных деструкций, социальной дезадаптации и аддикций. В ранней юности актуализируется потребность старшеклассников в личностном самоопределении, независимости, что сопровождается усилением амбивалентных проявлений в семейных отношениях.

Определено структуру амбивалентности отношения к семейным взаимоотношениям в раннем юношеском возрасте (когнитивный, аффективный, поведенческий компоненты), критерии диагностирования (самостоятельность-зависимость, эмоциональное принятие-эмоциональное отвержение, забота-гипоопека/гиперопека, самооценка амбивалентности, фрустрационная интолерантность-толерантность, агрессивность-доброжелательность), уровни проявления (низкий сбалансированный, средний несбалансированный, высокий дезинтегрированный).

В работе излагаются результаты экспериментального исследования психологических особенностей амбивалентности отношения к семейным взаимоотношениям и личностной амбивалентности старшеклассников, проанализированы возрастные отличия по каждому структурному компоненту. Установлено доминирование в раннем юношеском возрасте показателей дискордантного (высокого и среднего) уровня, психологическими характеристиками которого являются преобладание противоречий в семейных взаимоотношениях, безответственность, зависимость, эмоциональное отвержение, негативная оценка семьи, гипоопека или гиперопека, низкий самоконтроль. Низкий сбалансированный уровень характеризуют следующие особенности: интеграция противоположностей в когнитивном, аффективном, поведенческом аспектах амбивалентности, ответственное исполнение своих обязанностей, самостоятельность, переживание безусловного родительского принятия, забота, сотрудничество, гендерное равноправие, самоконтроль.

На основе анализа литературы и результатов эксперимента была разработана и апробирована психокоррекционная программа снижения амбивалентности личности в ранней юности в условиях семьи посредством реализации психолого-педагогических условий: актуализация осознания значимости отношения учеников в ранней юности к семейным взаимоотношениям в родительской

семье; активизация осмысления негативных и позитивных проявлений в структуре отношений (самостоятельности-зависимости, принятия-эмоционального отвержения, заботы-гипоопеки/гиперопеки); организация регулярного усвоения современных гендерных семейных ролей; усиление аффективно-когнитивной согласованности отношений к семейным взаимоотношениям; развитие таких личностных образований, как осознание собственной амбивалентности, фрустрационная толерантность, доброжелательность. В работе представлены содержательные и организационные аспекты формирующего эксперимента.

Анализ результатов проведения психокоррекционных занятий, индивидуальных бесед, консультаций с старшеклассниками подтвердил эффективность программы и её позитивное влияние на изменения в уровнях проявления амбивалентности отношения к семье (увеличение количества учащихся с низким сбалансированным уровнем амбивалентности, статистически значимое уменьшение старшеклассников с средним несбалансированным и высоким дезинтегрированным уровнями), а также на осознание и согласованность амбивалентности, повышение фрустрационной толерантности, доброжелательности, что способствует гармоническому личностному развитию юношей и девушек.

Ключевые слова: личностная амбивалентность, отношение к семейным взаимоотношениям, личность раннего юношеского возраста, самостоятельность, зависимость, эмоциональное принятие, эмоциональное отвержение, забота, гипоопека, гиперопека.

Khabailjuk V.V. Psychological peculiarities of ambivalence as the factor of a personality development in the early adolescent age in family conditions. – Manuscript.

The thesis is aimed at receiving the candidate degree of psychological sciences on specialty 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2006.

The dissertation has shown the issues of nature, age and psychological peculiarities of ambivalence expression as the factor of a personality development in the early youth under family conditions. There have been considered interrelations of this psychological phenomenon with the ambivalence of attitude to family relations and personal ambivalence of high-school pupils. The research has presented the analysis of scientific and theoretical concepts and approaches to studying this issue in Ukrainian and world psychology, considered age peculiarities of expression.

The structure of ambivalence of attitude to family relations in the early adolescent age (cognitive, affecting, behavioral components), criteria of its diagnosis (independence-dependence, acceptance-emotional neglect, care-hypo/hypercare, self-assessment of ambivalence, frustrating intolerance-tolerance, aggressiveness-friendliness) and levels of expression (low balanced, medium unbalanced, high disintegrated), have been considered.

The psycho-corrective programme of reducing a personality's ambivalence in the early youth in family conditions has been worked out and approbated by creating psycho-pedagogical conditions of influence. On the basis of analysis of the results of introducing the programme have been probed its effectiveness and positive impact on personal growth of high-school pupils.

Key words: personality ambivalence, attitude to family relations, personality of early adolescent age, independence, dependence, emotional acceptance, emotional neglect, care, hypocare, hypercare.